L. Ritók Nóra

A változások sodrásában

(Részlet a +/- 30 Esszék a közelmúltról és a közeljövőről *című könyvből, amelyről* Olvastuk *rovatunkban közöljük Zöldi László kritikáját.)*

…a rendszerváltást óriási fellélegzésként éltem meg én is, szabadságot, észszerűséget remélve, és azt is, hogy vége a hatalomnak való kényszeres megfelelésnek, a hazudozásnak, eljön az őszinte problémafeltárás és kreatív megoldáskeresés időszaka.

Most, 30 év távlatából visszanézve ez nagyon naiv elvárás volt.

…

A számomra fontos három területen, a változásokat a leszakadó vidéki térségekből szemlélve próbálok visszatekinteni arra, mi és hogyan változott bennem, körülöttem, a rendszerváltás óta.

Oktatás

„Te egy olyan tehetséges pedagógus vagy. Miért ezekre pazarolod az energiádat? Miért nem a rendes, magyar gyerekekre?" (1988)

„Nem lenne ebben az országban semmi baj, ha nem lennének olyan emberek, mint maga. Aki abból él, hogy konfliktusokat gerjeszt, meg valótlanságokat állít. Olyanokat, hogy oktatási szegregáció van." (2016)

Az iskola, ahol az „átkosban" dolgoztam, a kisvárosban annak a településrésznek a gyerekeit tanította, ahol sok volt a lakhatási szegénységben érintett roma család. Az iskola nagy volt, három párhuzamos osztállyal is, az „a" volt a településrész elitjének, a „valakiknek" a gyerekeié, a „b"-be azoknak a gyerekei jártak, akik a társadalmi hierarchiában nem voltak meghatározók, a „c" pedig kis létszámú, szegregált osztály volt, túlkoros, problémás cigánygyerekekkel. A főiskolán tanult módszertannal náluk nem sokra mentem. Innen indult számomra a pedagógiai útkeresés, ami aztán a következő harminc évemet meghatározta. Másképp akartam, mint ami az akkori gyakorlat volt.

Abban az időben még nem beszéltünk szegregációról. A szakma persze érzékelte a problémákat, de ekkor még a „romapedagógia"

időszakát éltük, a fejlesztések módszertanának és annak indoklásának etnicizálásával. Az integráció sem volt egy általánosan beépült fogalom, minden törekvés az asszimilációra irányult, a központi „szocialista embereszmény" mindenkire kiterjedő célmeghatározásával.

Olyan iskolák, ahová kizárólag roma gyerekek jártak, nem igazán voltak. A kistelepülések iskoláiban természetes módon oktatták együtt a gyerekeket. Voltak persze falvak, ahol a lakosság körében több volt a cigány, így az óvodában, iskolában is. Ezek voltak az úgynevezett spontán szegregációk. A rendszerváltás nagy vívmánya, a szabad iskolaválasztás alapjaiban változtatta meg a képet. Akik megtehették, utaztatták a gyerekeiket, a szomszéd faluba, vagy tovább, és ez már érzékelhető különbségeket generált az iskolák között gyerekösszetételben és az oktatás színvonalában is. Ezekben az években voltak törekvések arra, hogy segítsék a plusz pedagógiai munkát igénylő gyerekek oktatását államilag is, külön támogatás járt azoknak az iskoláknak, ahol magas volt az arányuk. Ebből a pénzből lehetett szakköröket, korrepetálásokat, kirándulásokat szervezni a gyerekeknek, ami segítette őket is, és a pedagógusok befektetett plusz munkáját is finanszírozták. A pedagógushivatást pozitívan lehetett megélni, és ha nem is vetekedett az elitiskolákkal, de szakmai teljesítménynek számított a problémás gyerekek oktatása is.

…

Aztán változott a helyzet. Az önkormányzatoktól elkerült az iskolafenntartás, és alapjaiban rendeződött át minden. Közben pedig elindult az egyházi iskolák térnyerése az oktatáson belül. Vidéken, azokon a településeken, ahol az állami iskolák is elégségesek voltak, ott az egyházi már csak az állami hátrányára kapott teret. De ez még a kisebb baj lett volna. Bár a vallásos világnézet állami támogatása minden fronton erőssé vált, az emberek viszonyulása a valláshoz alapvetően nem változott. Az egyházi iskola vonzerejét egy, az egyházhoz nagyon méltatlan döntéssel kívánták a legtöbb helyen megerősíteni: a halmozottan hátrányos helyzetű, szegény, cigánygyerekek kizárásával. Erre pedig a településeken élő, jobb társadalmi státuszú családok nyitottak voltak, oda íratták a gyerekeiket, ahol nincsenek „problémás" gyerekek, cserébe elviselve az ideológiai korlátokat. Az egyik egyházi vezető mondta: „nem az iskola a fontos, hanem a gyülekezetépítés". De a gyülekezetek nem nőnek, még annak ellenére sem, hogy a gyerekeket használják ehhez.

A szegregáció lassan lopakodott előre, a kormányok korábban próbáltak tenni ellene, mára szabad utat kapott. Jelentős, nemcsak az

egyházi–állami iskolák viszonylatában, hanem egy egyházi fenntartón belül is, és a megyeszékhelyek, meg a főváros állami iskolái között is. Hiába vannak perek, amelyekben kimondják a szándékolt szegregációt. Hiába indítanak kötelezettségszegési eljárást Brüsszelből, többek között ezért is. Nincs lényegi változás. Látszatintézkedések vannak csupán. Az egyház pedig érinthetetlen, tabutéma.

Az általános iskola nem képes esélykiegyenlítő funkcióját betölteni, és ez meghatározza a középiskolai képzést is. Meghatározza a következő generáció képzettségét, sorsát, ami a leszakadó térségekben rémisztő képet rajzol elénk.

Szociális munka

„Magának még sok baja lesz abból, hogy nem akar beállni a sorba. Nem szeretjük, ha valaki kilóg. Nem érti?!" (1987)

„Miért nem tudsz csendben rajzolgatni a cigánygyerekkel? Miért kell neked mindenbe belepofázni?" (2017)

Gyerekkoromban a faluban, ahol éltünk, nem volt nagy különbség a családok között. Voltak persze, akik jobban éltek, és jól emlékszem a cigánysor elhanyagolt épületeire is, de valahogy igazi konfliktus, sem a településen, sem az iskolában nem rémlik. Ha valaki rossz volt, a - vagy a pofont megkapta, függetlenül attól, cigány volt-e vagy sem. Természetes volt, hogy együtt kell élnünk, tanulnunk, dolgoznunk. Mégis, világos volt számomra már akkor is, hogy a „nincs" a cigányoknál valami leválaszthatatlan tartozéka az életüknek.

Sokáig hittem azt, hogy a változásokhoz elég a gyerekekre fókuszálni. Lassan ébredtem rá, hogy az iskola, a generációs szegénységben élő, zömében cigánygyerekeknél sosem lesz elég. Megértettem, hogy az oktatás hatása leamortizálódik azokban a közegekben, ahol élnek, mert a családok teljesen más értékrenddel bírnak, ott más hatások épülnek be a gyerekbe, mint amit az iskola óhajt. Megismertem egy felnőtt generációt, akik sem a családjukból, sem az iskolától nem kaptak elég muníciót ahhoz, hogy változtatni tudjanak az életükön. Akik így csak arra képesek, hogy újratermeljék a nyomorúságot.

A szociális munka az életemben a családokhoz való kijárással kezdődött. Egy évet azzal töltöttem, hogy mentem, és próbáltam megérteni azt a rendkívül bonyolult problémahalmazt, amiben élnek. Ami alapból sem volt egyszerű, ám a rendszerváltás óta, aminek talán a munkahelyek elvesztésével ők, a cigány családok voltak a legnagyobb

vesztesei, csak romlott a helyzet. A túlélési stratégiák pedig olyan irányba fordultak, ami még mélyebbre sodorta őket.

Lassan épült fel ez a munka is, először csak pár családdal, aztán egy utcával, faluval, majd több településsel is kapcsolatba kerülve. Mivel az iskolából indultam a probléma felé, így először az általános iskolás korosztály mentén kapcsolódtam. Hozzájuk mentem ki a cigánysorra, megismerni a családjaikat, körülményeiket, élethelyzeteiket. Az első időszakban a sokkoló krízishelyzeteikre fókuszáltam. Az pedig volt bőven. Próbáltam segíteni, ruhával, cipővel, élelemmel, gyógyszerrel, egyenként a családokat. Az is fontos volt ekkor, hogy elfogadtassam: nem hatóságként jelenek meg egy szegregátumban, hanem megérteni és segíteni szeretném őket.

Akkor még azt gondoltam, a kríziskezelés a legfontosabb. Egyszerűen elviselhetetlen volt számomra látni, hogy élnek gyerekek. Mindenáron segíteni akartam rajtuk. Saját káromon tanultam meg, hogy a kríziskezelés nem lehet cél, ez csak eszköz lehet, valami távolabbi változáshoz. De amíg ezt megértettem, addig erősítettem én is a tanult tehetetlenséget bennük. Ebben az időben havonta ötszáznál több „visszahívós" sms-t kaptam, amiben vagy kértek valamit, vagy egymásra panaszkodtak a családok. Nagyjából képben voltam mindenről, hiszen, ha valaki eladta, amit kapott, más azonnal „jelentette", hogy tudjam. A családok között pedig ahelyett, hogy csökkent volna, az adományok miatt egyre nagyobb lett a feszültség, új típusú konfliktusok jelentek meg.

Egyre jobban éreztem, hogy a kríziskezelés nem elég, a családok problémáit valahogy másképp kellene kezelni. Első feladatnak éreztem, hogy pontos problématérkép készüljön az egyik legnehezebb kis zsákfaluról a környéken, amiről ma is azt gondolom, hogy a generációs szegénység és a roma integráció összes problémáját magában hordozza. Néha azt gondolom, talán többet is, mint kellene. Világossá vált, hogy ide hosszabb távú munka szükséges. A húsz évre tervezett esélyteremtő stratégia helyszínéül ezt a kis falut választottuk. Remélve, hogyha ezen a nehéz terepen eredményt érünk el, máshol könnyebben adaptálható lesz a dolog.

…

Már eléggé benne voltunk a problémákban, és inkább csak ösztönösen, mint tudatosan keresgéltem, hogyan lehetne valamilyen irányba elindulni. Kegyelmi pillanat volt, mikor egy alkalommal páran elém álltak a településen, és közölték, hogy nem jól adományozok. Meglepetten kérdeztem: „ugyan miért?" „Mert vannak itt a faluban, akik kereskednek azzal, amit kapnak. És ez nem jól van így." Feladott labda

volt ez, éreztem, remek pillanat adódott. „Akkor segítsenek nekem, üljünk le, és beszéljük meg, hogy lehet jól adományozni, igazságosan, mindenki számára elfogadhatóan" – kértem. Innen indult el a közösség szerveződése, az első bevonódásuk, amiben ők maguk állapíthattak meg szempontokat, és képviselték is azokat a többiek felé.

Persze hosszú út vezetett a mostani állapotig, amikor hetente találkozik a kultúrházban az asszonyközösség. Találtam ki mindenfélét, amiről feltételeztem, előreviheti a dolgot. Teaházat szerveztünk, ahol sorban mindenki bemutathatta a családját, az élete jó és rossz pillanatait, a terveit. Először nem akarták. „Minek ez, mikor itt mindenki ismer mindenkit…" Akkor kezdtük mi, kijáró munkatársak a bemutatkozásokat. Már a második Teaházra több önként jelentkező bemutatkozni vágyó volt. Megható volt nézni, ahogy felkészültek, komolyan véve a feladatot.

…

Az egyik esetkonferencia mondata mélyen beégett az emlékezetembe. Egy családsegítő mondta: „Aha, értem már, hogy mi a baj. Az, hogy ti nem velünk vagytok, hanem ezekkel". Ez azért sok mindent elárult a viszonyulásról. Az alapállásról, hogy egymással szemben állunk, mint az ellenségek, ami nem egy megoldásközpontú viszonyulás.

Megismerve az intézményrendszert, annak működését, nehézségeit, világossá vált számomra, hogy az egész problémahalmaznak ők éppúgy részei, elszenvedői, mint a generációs szegénységben élő családok. A szupervízió hiánya, az alacsony bérezés, az óriási adminisztráció, a gyakori fluktuáció, a nem megfelelő tudással és viszonyulással bíró munkatársak, mind a kiégés felé sodorja őket.

Ezeket az okokat vizsgálva hamar a szakpolitika szintjén találtam magam. Hiszen az egész működés onnan irányított. Ez pedig a munka új területét és új tanulást hozott nekem.

Civilség

„Majd ha te ülsz az asztalnak ezen az oldalán, akkor lehet véleményed… De egyelőre még én ülök itt." (1974)

„Kérjen nyilvánosan bocsánatot az írásáért, amiben megsértette a miniszter urat. Ha nem teszi, akkor innen vége. Ne számítson tőlünk többé semmilyen támogatásra." (2016)

A rendszerváltás előtt ez a fogalom nekem, hogy „civil", nem létezett. Volt a rendszer, és ahhoz kapcsolódva „társadalmi munka". Ebben működtettünk dolgokat „az úttörő ahol tud, segít" elve mentén.

Szabadidős kulturális programok, környezetszépítés, szemétszedés, sportprogramok, segítség az öregeknek, stb. Kötelező része volt az életnek a közösségben működés, a „jótett”, amiben azért, kinőve a gyerekkorból, fiatalként, kis odafigyeléssel nagyon jól meg lehetett találni az ideológiamentes közösségi létet.

A rendszerváltás után ezek a tevékenységek rendeződtek a civil térbe. A közösségi szerveződésekre igény volt. Számomra itt kezdődött a civilség, amikor láttam, megtapasztaltam, hogy a megnyíló demokráciában itt nagyobb mozgástér, nagyobb szabadság adódik azokra a tevékenységekre, amelyeket másképp akartam. Az oktatási tevékenységekre is. E szándék mentén alapítottam meg az Igazgyöngy Alapítványt, majd rá egy évre az Igazgyöngy Művészeti Iskolát. Tíz év alatt szerveződött kis iskolahálózattá, hat településen, kilenc telephelyen, 10 pedagógussal, 600 körüli gyereklétszámmal. Ezzel együtt fejlődött a pedagógiai rendszerbe állított módszertan, melyről az első szakaszban írtam.

Az iskolaalapítás volt hát az első. Aztán a szociális munkával párhuzamosan jöttek az újabb közhasznú, állami feladatok. Családsegítés, etnikai kisebbséggel kapcsolatos feladatok, munkaerőpiacon hátrányos helyzetű rétegek foglalkoztatásának elősegítése, közművelődési tevékenység. Állami támogatást ebből csak az iskolára kaptunk, a többit támogatásokból, adományokból és pályázatokból próbáltuk finanszírozni.

Az uniós források megnyílása pályázati lehetőségek sorát hozta a civil szervezeteknek is, kezdetben nekünk is. Ez azonban sok mindent magával hozott, többek között ellentmondásos változásokat is a kezdetben szépen körvonalazódó civil szférában.

Mert a pályázati úton finanszírozott működés csapdája nagy. Dolgozott például egy civil szervezet egy problémában, egy-két éves projektben, olyanban, amit egyébként az államnak kellett volna megoldania. Munkaviszonyban, mert ezt már nem lehetett önkéntesen, nem lehetett másként, és a pályázatok is egyre inkább megkövetelték a teljes munkaidős munkatársakat. Alkalmazások kezdtek kötődni a civil szervezetekhez. Mire kialakult a csapat, megtalálták a megfelelő szakembereket, betanultak, már véget is ért a projekt. A civil szervezet pedig döntés előtt állt: elengedi a munkatársait, hiszen nincs miből finanszírozni az alkalmazásukat, vagy keres olyan pályázatot, ahol továbbviheti az egészet. Lassan csúszott el a hangsúly: sok szervezetnél már nem a cél volt a fontos, amiért a létrejöttek, hanem az állások megtartása. Valami megborult. Ezen aztán még egyet tudtak tolni a pályázatíró cégek, akik rátelepültek a tudáshiányra a szolgáltatásaikkal,

hiszen az egyre bonyolultabb és nagyobb pályázatok megírásához is olyan tudás kellett, amire a civil szféra nem volt felkészülve. Üzlet lett ez, óriási pénzek forogtak kockán, és innen már csak egy lépésre voltunk az átpolitizálódástól, a korrupciótól.

Ekkor pedig már nem a szakmaiság számított, hanem a lojalitás. Aki nem jelzett problémát, hanem kiszolgálta a kormányzati szándékokat és ezt megfelelően kommunikálta is, ők biztos támogatást remélhettek. Mellettük persze lettek új szervezetek, egyesületek, a regnáló hatalomhoz köthetők, sokszor épp egy-egy pályázati lehetőségre alapítva. Ők ugyan nem rendelkeztek tapasztalattal a különféle területeken, de elnyert pályázataikkal gyorsan kiszorították a térből az évek óta ott dolgozókat.

Akik pedig próbáltak még működni, ám hibát jeleztek az állam rendszerében, rögtön „a másik oldalhoz" sorolódtak. Gyanúsak, ellenségek lettek. Már nem lehetett szakpolitikai kritikát megfogalmazni, mert minden a pártpolitikáról szólt. Hamar megtanulta minden civil szervezet, hogy próbálni kell nem konfrontálódni, ha dolgozni akarnak tovább. Kompromisszumokat kellett kötni, ami elég tág határok között mozgott. Sokan próbáltak észrevétlenek maradni. Ám, mivel a civil szervezetek állami támogatása és a pályázatok elérése is eléggé átrendeződött a kormányközeli oldalra, így nem jutott működésre sem mindenkinek. Az adománygyűjtés lett a túlélés lehetősége, de ahhoz meg nyilvános szereplés kellett. Látszani, láttatni a problémát, amit már nem lehetett konfliktushelyzetek nélkül.

Azok pedig egyre-másra adódtak. Helyi szinten is, hiszen a polgármesterek nem szerették, ha a településükről kihangosodott például a gyerekszegénység, vagy bármi, ami nem illett a „Magyarország jobban teljesít" koncepcióba. A sajtó is kettészakadt, markánsan kormányzati és ellenzéki lett, a két világ, amit bemutatnak, tökéletes ellentéte lett egymásnak. A problémajelző civil szervezetek pedig, ha nyilvánosságot akartak, betolódtak az ellenzéki sajtóba. A közösségi média maradt még, mint színtér, ám az is kihangosítás, állásfoglalás, aminek következményei elérik mind a magánszemélyt, mind a civil szervezeteket. Az egzisztenciális félelem pedig behatárolt sok mindent, főleg vidéken, ahol nem sok mozgástere marad az állását elvesztőnek.

Keserves tanulási folyamat volt nekem ez a folyamat is. A határokat, hogy meddig mehetek el, nekem is pontosan megmutatták. A személyes eltökéltségem és a felelősség, amit a körülöttem levő munkatársak, meg a támogatott családok iránt érzek, sokáig küzdött

bennem. Hol nem bírtam az igazságérzetemmel, és vállaltam tüntetési beszédet, kiléptem a szakpolitikai egyeztetésből, mikor azt láttam, hogy csak látszat az egész, vagy visszaadtam a Lovagkeresztemet, mikor olyan ember kapta meg, akivel nem akartam egy sorban szerepelni, és változó visszafogottsággal publikáltam mindenfele az általam vállalhatatlannak vélt dolgokról. Elég keserves volt elviselni ezek után a pályázati források elvesztését, és az új kategóriákba kerülést, mint a „külföldről támogatott civil szervezet", vagy a „sorosbérenc". Ezek olyan bélyegek lettek rajtunk, amelyek csak erősítették az ellenségképet.

Lassan meg kellett tanulnom, hogy a saját indulataimat mérsékelnem kell, mert az ügy ennél fontosabb. Nálam sokkal fontosabb. Próbálok hát nagyon a szakmaiság mellett maradni, és azt képviselni, minden körülményben. Nem provokálni, de semmi olyat nem tenni, nem vállalni, ami a hitelességet, az átláthatóságot, a céltól való eltérést kockára teszi. Vállalni a véleményemet, továbbra is, nyilvánosan. Következetesen kitartani. No meg nem hagyni, hogy a politika bármelyik oldalon kihasználjon. Független civil akarok maradni.

Mert civilnek lenni nekem szabadságot jelent. Az emberi jogok tiszteletét. Azoknak a fontos ügyeknek a képviseletét, amelyek jobbá teszik a világot…

(+/- 30 Esszék a közelmúltról és a közeljövőről,
Politikatörténeti Intézet, Napvilág Kiadó, 2019)